

НАСЛІДКИ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ США (2001–2009) ДЛЯ ЗАХИСТУ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРАВ І СВОБОД

У статті проаналізовано стан дотримання громадянських прав і свобод у демократичних суспільствах в умовах терористичної загрози на прикладі антитерористичної політики Дж. Буша-молодшого в період 2001–2009 рр.

Ключові слова: тероризм, антитерористична політика, захист громадянських прав.

Протягом останніх десятиліть тероризм став невід'ємною частиною політичних та економічних процесів у світі і загрозою для безпеки держав, цінностей демократичних країн, прав і свобод громадян. У відповідь на загрозу, що виникає, уряди держав змушені посилювати заходи безпеки шляхом розширення повноважень виконавчої гілки влади та значним обмеженням прав і свобод громадян. З одного боку, така антитерористична політика є цілком логічною з огляду на існуючу небезпеку, з другого, вона створює загрозу для демократії з боку представників влади, які отримують важелі додаткового впливу на суспільство. Це спричинило виникнення так званої «демократичної дилеми»: якщо держави не будуть боротися з тероризмом тими засобами, які вони мають у своєму розпорядженні, то вони поставлять під загрозу безпеку своїх громадян, якщо ж боротимуться, то під загрозою опиняться ті самі свободи, які їх покликано захищати [11, с. 20]. Саме проблема розв'язання такої дилеми зумовлює актуальність цієї статті.

Здебільшого ця тема аналізувалася західними дослідниками, серед яких варто виділити праці з питань обмеження громадянських прав у період криз Р. Дворкіна, Дж. Гаретта, Г. Ньюманна, Дж. Демпсі та Л. Донохью, статті про проблему формулювання демократичної дилеми А. Дуліна, Д. Коула та Б. Нетаньяху, праці про аналіз наслідків антитерористичної політики Ф. Хеймана, Л. Кот, Д. Коена, М. Фрімана та К. Хьюїта. Також великий інтерес «демократична дилема» викликала в західних публіцистичних виданнях, що спричинило розгортання широкої дискусії серед правозахисників, урядовців та представників громадських організацій. У вітчизняній науці цій темі не приділялося достатньо уваги, що й зумовлює новизну цього дослідження.

Для того, щоб з'ясувати, яким чином запобігання загрози впливатиме на стан громадянських прав у ліберальних демократіях, автором було

обрано для дослідження антитерористичну політику США в період 2001–2009 р. Вибір її країни обумовлено тим, що це держава зі стабільною демократією, а також високим ступенем терористичної загрози, що існувала в зазначений період.

Отже, метою цієї статті є розкриття наслідків антитерористичної політики для дотримання громадянських прав і свобод у США. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: розглянути виклики тероризму для державної політики безпеки, дослідити процес впровадження антитерористичної політики, пояснити наслідки впровадження антитерористичної політики у США. Теоретичним підґрунтям дослідження є теорії тероризму А. Шміда і Б. Нетаньяху, теорії аналізу антитерористичної політики М. Фрімана та П. Вілкінса; конкретними методами дослідження є метод якісного кейс-стаді для розкриття антитерористичних заходів та їх впливу на захист громадянських прав і свобод у США.

Розглядаючи проблему обмеження громадянських прав у демократичних державах у період кризи, перш за все варто з'ясувати сутність поняття «тероризм». Оскільки загального визначення цього явища не існує, у цій статті автором використано визначення А. Шміда, яке включає основні характеристики сучасного тероризму: «Тероризм – систематичне використання насильницької дії, здійснюваної таємними або напівтаємними індивідуальними групами або державними групами з певних ідеологічних, кримінальних чи політичних мотивів, прями цілі якого, на відміну від убивства, не є його головними цілями. Людські жертви насильства зазвичай обираються невпорядковано і вибірково з цільового населення, і слугують як генератор повідомлень. Погроза і насильство використовуються заради маніпуляцій головною ціллю – аудиторією» [5, с. 8].

У момент, коли терористична загроза становить серйозну небезпеку для суспільства, з метою досягнення максимальної ефективності для ліквідації цієї загрози держава приймає рішення про впровадження активної антитерористичної політики, що передбачає використання всіх доступних матеріально-технічних засобів, які є в розпорядженні правоохоронних органів держави, а також розширення повноважень виконавчої гілки влади [3]. Це створює передумови для численних зловживань представниками влади.

Головним критерієм, який дає нам змогу проаналізувати антитерористичну політику та її наслідки для суспільства, для держави є саме зловживання владою своїми повноваженнями. Загалом дослідники виділяють два типи зловживань: зловживання обсягом повноважень та тривалістю здійснення повноважень [1, с. 45]. Визначення зловживання повноважень передбачатиме аналіз їх тривалості (чи відновлено баланс після зникнення загрози) та обсягу (чи порушено індивідуальні права, чи спроможні ЗМІ та громадські організації здійснювати функцію контролю, чи ліквідовано опозицію або одна з гілок прагнула узурпувати владу). Саме аналіз за цими критеріями дає нам змогу говорити про обґрунтованість запровадження антитерористичних заходів у демократичних країнах.

Однією з країн, де проблема обмеження громадянських прав і зловживання владою антитерористичним законодавством постала дуже гостро, стали Сполучені Штати Америки. Події 11 вересня 2001 р. – найбільший терористичний акт в історії людства, який забрав життя більш ніж двох тисяч людей. Трагедія такого масштабу мала значні наслідки для держави та суспільства.

По-перше, успішний напад підтвердив неефективність системи внутрішньої безпеки та антитерористичної стратегії Сполучених Штатів. Навіть абсолютна військова перевага не здатна була забезпечити захист території і громадян США. По-друге, напад спричинив хвилю страху перед загрозою тероризму і поширення антиарабських та антимусульманських настроїв у суспільстві. Радикально налаштовані групи навіть закликали конгрес відмінити Habeas Corpus і 4-ту поправку Білля про права, щоб влада могла безперешкодно затримувати будь-кого, хто підозрювався у співробітництві з терористичними організаціями.

Після подій 11 вересня адміністрація Дж. Буша-молодшого оголосила «війну тероризму», демонструючи, що буде діяти швидко і рішуче для того, щоб попередити майбутні теракти і знайти винних у трагедії. Оскільки попередні антитерористичні заходи довели свою неефек-

тивність, прийнято рішення про розробку нової антитерористичної політики. Одним із найважливіших і найсуперечливіших кроків у антитерористичній кампанії стало прийняття через шість тижнів після терористичних атак закону US Patriot Act (USPA).

Головною проблемою ще від початку прийняття стало те, що «Акт патріота» затверджено в надто короткий строк і не було його належного обговорення ані тими, хто приймав закон, ані громадськістю. Цей закон охоплював величезну кількість проблемних питань, починаючи з відмивання грошей і до умовно-дострокового звільнення засуджених терористів [9, с. 134]. Крім того, надавав державі можливість ефективніше попереджувати терористичні акти, розширював можливості для протидії і швидкого реагування правоохоронних структур в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій у сучасному світі [9]. Хоча «Актом патріота» не передбачено використання методів спостереження і збору інформації проти законослухняних громадян, формулювання і зміст закону нечітко і зашироко прописані, що створювало умови для подальшого обмеження громадянських прав і численних порушень поправок Конституції США [10, с. 131]. З одного боку, це було необхідним кроком для гарантування безпеки держави від реально існуючої терористичної загрози, з другого – порушено баланс серед трьох гілок влади, виконавча і судова влада отримали широкі повноваження за рахунок захисту, який надається громадянам згідно з Конституцією, і в результаті стало серйозним кроком до обмеження громадянських прав.

Після прийняття «Акта патріота» та низки указів президента у США розгорнулася широкомасштабна кампанія по боротьбі з тероризмом. Протягом цієї кампанії було здійснено декілька кроків, які порушували громадянські права та свободи, гарантовані Конституцією США. Причому найбільша кількість цих порушень стосувалась індивідуальних прав громадян та прав меншин, які проживають на території Сполучених Штатів.

Одним із напрямів зловживань правоохоронними органами своїми повноваженнями стали масові арешти людей, підозрюваних у тероризмі. У доповіді, яка була зроблена на замовлення Social Science Research Council і стосувалася кримінальних переслідувань у період від 11 вересня 2001 р. по вересень 2003 р., говорилося, що було «6400 підозрюваних у тероризмі осіб, котрі переслідувалися федеральними слідчими згідно з новим законодавством» [8]. При цьому з усієї кількості підозрюваних тільки п'ятьох визнано винними. Така статистика свідчить, що більшість

громадян затримано за обвинуваченнями, які навіть не передбачали арешту. Це дозволяє нам зробити висновок, що після 11 вересня виконавча влада експлуатувала нове законодавство, затримуючи людей, які не мали відношення до терористичної діяльності.

Наступною категорією зловживань новим законодавством стали порушення прав меншин та іноземних громадян. Тільки за перші два роки після терактів 11 вересня затримано велику кількість іноземних громадян. Більшість затриманих були звільнені або депортовані після того, як ФБР спростувало їхню причетність до будь-якої терористичної організації. До спростування вини вони перебували тисячі днів, тижнів, місяців, а в деяких випадках і років, у місцях попереднього ув'язнення [8]. Переважна більшість затриманих були близькосхідного походження, що свідчило про те, що затримання проводилися швидше на підставі етнічної та релігійної приналежності, ніж через конкретні правопорушення.

Указом президента у США було створено військові комісії, по суті, військові трибунали у складі трьох членів для розгляду справ іноземних громадян, підозрюваних у тероризмі. Через використання військових трибуналів проти тих, кого було звинувачено в тероризмі, виконавча гілка влади перебрала на себе роль судочинства у вирішенні кримінальних справ, стаючи і обвинуваченням, і суддею.

Іншим порушенням стало незаконне втручання в приватне життя громадян. Розвідувальні служби протягом усієї антитерористичної кампанії звинувачувалися громадськістю та правозахисними організаціями в перевищенні повноважень, постійному моніторингу фінансової та іншої діяльності людей, не причетних до тероризму [13].

Аналіз обмеження індивідуальних прав та прав меншин доводить, що зловживання у сфері використання надзвичайних повноважень американським урядом та правоохоронними органами насправді були. Це призвело в деяких випадках до порушення прав людини, що згодом спричинило хвилю критики не тільки в американському суспільстві, а й засудження таких дій міжнародною спільнотою.

Незважаючи на наявність порушень, варто визнати, що Сполученим Штатам вдалось уникнути довгострокових викликів конституційним положенням і посиленням авторитарних тенденцій у країні. Можна виділити декілька ключових причин, які перешкодили американському уряду перевищувати обсяг власних повноважень.

Першою причиною стало те, що, незважаючи на спробу обмежити свободу слова, американ-

ській владі так і не вдалося цього зробити. Усі спроби влади обмежити свободу слова були поодинокими і досить невдалими, і уникнути критики американській владі на вдалося. По-перше, тому що всі порушення громадянських прав фіксувалися в пресі і регулярно обговорювалися. Протягом усієї антитерористичної кампанії з'являлися публікації, у яких давалась негативна оцінка політиці президента і говорилося про обмеження свобод. Причому, чим більше часу проходило від моменту трагедії, тим більше критики лунало на адресу можновладців. По-друге, тому що будь-яке порушення свободи слова викликало резонанс у суспільстві та хвилю спротиву серед журналістів. Значну роль тут відіграв Комітет захисту журналістів, який моніторив дії влади та публікував звіти про її дії щодо обмеження діяльності ЗМІ. Враховуючи історичну прихильність американського суспільства до вільної журналістики, жорсткі обмеження ЗМІ «політично» занадто дорого коштували б владі. Таким чином, можемо зробити висновок, що американські медіа досить успішно виконували функцію моніторингу та контролю влади протягом усієї антитерористичної кампанії, що створювало перешкоди для зловживань повноваженнями.

Другим контролюючим фактором для дій уряду та правоохоронних органів стала незалежна судова система. Показовими були декілька справ Верховного Суду США, серед яких справа американського громадянина Я. Хамді, що був названий американською владою ворожим комбатантом та «відправлений на невизначений термін у військову в'язницю без права переписки» [2]. Суд визнав дії американської влади неправомірними. Значення цього рішення полягало в тому, що, по-перше, було створено прецедент для вирішення подібних справ, а по-друге, керівництво США, відпустивши Я. Хамді, фактично офіційно визнало політичні мотиви свого рішення.

Третьою перешкодою, яка не дозволила американській владі зловживати обсягом власних повноважень, стала активність самого суспільства, громадських та правозахисних організацій. Якщо на початку антитерористичної кампанії дії уряду підтримувались, про що свідчать опитування громадської думки, то вже в 2003 р. громадськість почала активно протестувати проти зловживань, до яких призвело впровадження «Акта патріота» [7]. Більшість американців висловлювались проти порушення громадянських прав та дискримінаційної політики щодо релігійних та національних меншин. Чим більше минало часу від моменту терактів 11 вересня, тим більше зникла

паніка і зросло невдоволення громадськості порушенням конституційних прав.

Правозахисні організації, такі як Amnesty International та Human Rights Watch, постійно моніторили діяльність влади, публікували звіти про порушення громадянських прав, організували акції на захист свобод, навіть ініціювали судові позови проти представників влади. Вони регулярно зверталися до уряду із закликами припинити антиконституційну діяльність, апелюючи до американських цінностей [4].

Саме активна позиція громадських та правозахисних організацій стала на заваді посиленню авторитарних тенденцій в Америці. Їхня діяльність не давала американському суспільству стояти осторонь проблеми і спонукала до дій з метою захисту власних свобод. Це створило умови для посилення опозиції всередині країни, що своєю чергою не дозволяло владі перевищити тривалість повноважень.

Врешті-решт, політика президента Дж. Буша-молодшого та його команди призвела до падіння рейтингу Республіканської партії, підризу довіри громадян до правоохоронних структур та створення негативного іміджу Сполучених Штатів на міжнародній арені. Через сім років після впровадження політики до влади прийшли представники Демократичної партії, які негативно оцінили діяльність своїх попередників у гарантуванні безпеки. Обраний у 2008 р. президент Б. Обама одразу ж пообіцяв «відновити моральне обличчя Америки у світі» [12]. Практично всі суперечливі положення «Акта патріота» відмінено, що дає змогу говорити про те, що тривалість дії повноважень не було перевищено, і фактично про відновлення балансу.

Висновки

Загроза тероризму створила виклик конституційним гарантіям громадянських свобод у США і змусила уряд прийняти законодавство, яке, з одного боку, давало змогу ефективно діяти

в умовах небезпеки, а з другого – створило можливості для зловживання ними своїми повноваженнями. Необхідність гарантування безпеки і сприятливі суспільні настрої фактично дозволили чинній владі на чолі з Дж. Бушем-молодшим впроваджувати нову антитерористичну політику. І хоча законодавство, прийняте для ліквідації загрози, значно розширювало повноваження уряду та силових структур, це не призвело до тривалого обмеження громадянських прав. Деякі зловживання у сфері використання надзвичайних прав справді траплялись, але і це не призвело до серйозних зловживань ані в обсязі, ані в тривалості здійснення повноважень.

Таким чином, активні антитерористичні заходи створюють підґрунтя для порушення деяких конституційних гарантій, що зазвичай захищають громадян від зловживань влади. Якими б не були заходи, що запроваджуються в період кризи, вони так чи інакше повинні контролюватися. У демократичних державах такими контролюючими органами повинна виступати преса, громадські організації та опозиція. Ці інститути є дуже важливими, тому що, коли вони функціонують, посилення авторитарних тенденцій, навіть за наявності широких повноважень, наданих державі, та тривале обмеження громадянських прав практично неможливе. Антитерористична політика США не призвела до тривалого порушення громадянських прав та посилення авторитарних тенденцій у цій країні. Ключем до відновлення балансу між свободою та безпекою стало те, що попри обмеження деяких громадянських прав, владі не вдалося послабити демократичні інститути контролю. Засоби масової інформації, незалежні суди, парламентські та громадські організації систематично контролювали запровадження антитерористичних заходів і не дозволяли владі зловживати своїми повноваженнями. Саме стабільність цих інститутів давала змогу гарантувати, що заходи, які запроваджувалися владою, будуть обмеженими та тимчасовими.

Список літератури

1. Freeman F. Freedom or Security: The Consequences for Democracies Using Emergency Powers to Fight Terror / F. Freeman. – Praeger, 2003. – 219 p.
2. Humdi v. Rumsfeld, 542 U.S. 507 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalsecurity.org/security/library/policy/national/03-6696.pdf>. – Назва з екрана.
3. Netanyahu B. Fighting terrorism: how democracies can defeat domestic and international terrorists / Benjamin Netanyahu. – New York : Farrar Straus Giroux, 1995. – 204 p.
4. Report – A Call to Courage: Reclaiming Our Liberties Ten Years After 9/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aclu.org/keep-america-safe-free>. – Назва з екрана.
5. Schmid A. The Response Problem as a Definition Problem in Western Response to Terrorism / A. Schmid. – London : Frank Cass & Co. Ltd, 1993. – 13 p.
6. Shultz D. The Challenge to Democracies, in Terrorism: How the West Can Win / D. Shultz. – New York : Farrar Straus, Giroux, 1986. – 376 p.
7. Shun-jie J. Civil Liberties vs. National Security: Lessons from September 11th Attacks on America [Електронний ресурс] / J. Shun-jie. – Режим доступу: www2.tku.edu.tw/~ti/Journal/8-2/824.pdf. – Назва з екрана.
8. TRAC Reports, “Criminal Terrorism Enforcement Since the 9/11/01 Attacks”, 8 December 2003 [Електронний ресурс]. –

- Режим доступу: <http://trac.syr.edu/tracreports/terrorism/report031208.html>. – Назва з екрана.
9. Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001. PUBLIC LAW 107-56–OCT. 26, 2001.11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=107_cong_public_laws&docid=f:publ056.107.pdf. – Назва з екрана.
 10. White S. USA Patriot Act And Libraries / S. White // Journal of the Institute of Justice & International Studies. – 2003. – № 3. – P. 130–134.
 11. Wilkinson P. Terrorism and the Liberal State / P. Wilkinson. – London : Macmillan Press, 1977. – 390 p.
 12. США відмовилися від війни з терором [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/svit/ssha-vidmovilisya-vid-viini-z-terogom.html>. – Назва з екрана.
 13. ФБР нарушило Патриотический Акт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbcdaily.ru/2007/03/12/focus/267913>. – Назва з екрана.

O. Kosova

EFFECT OF THE U.S. ANTI-TERRORISM POLICY (2001–2009) ON THE PROTECTION OF CIVIL LIBERTIES

Article examines the observance of civil liberties in liberal democratic societies in conditions of terrorist threat. The case of the USA anti-terrorism policy is used as the example in the analysis of implementation of counter-terrorism measures, and also the results of policy for civil rights.

Keywords: terrorism, antiterrorism policy, protection of civil rights.

Матеріал надійшов 07.03.2014

УДК 321.6 (5-15)

Кушніренко В. О.

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ІСЛАМУ В РЕАЛІЯХ ЗАХІДНО-КАВКАЗЬКОГО СОЦІУМУ

У статті досліджено феномен традиційного ісламу в соціально-політичних процесах у західному регіоні Північного Кавказу, де доісламська етнокультурна складова завжди посідала основне місце. Використано комплексний підхід у вивченні ісламу на Кавказі, розглядаються етноконфесійні та соціально-політичні контексти у їхньому взаємозв'язку. Проаналізовано соціально-політичні процеси серед таких північнокавказьких етноспільнот, як адиги (адигейці, черкеси, кабардинці) та карачаєво-балкарці. Визначено специфіку змісту поняття традиційного ісламу на Північному Кавказі.

Ключові слова: адиги, карачаєвці, балкарці, традиційний іслам, «адиге», «адиге хабзе», північнокавказький імамат, республіки Північного Кавказу, шаріат, адат.

Відродження ісламу в Росії – явище не тільки складне за структурою, а й неоднозначне у своїх проявах і впливі на суспільне життя. З одного боку, можемо констатувати значне поживлення культурного життя: відновлення старих мечетей,

спорудження нових, створення ісламських шкіл і вищих навчальних закладів, широке вивчення релігійної догматики, видання відповідної літератури, інтенсифікацію контактів російських мусульман із закордонними одновірцями. З другого боку,